

УДК 323.39:008(477)“19”

О.Р.Нелюбов

Специфіка взаємодії політичної та культурної еліт в Україні на рубежі ХХ століття

Досліджується взаємодія українських політичної та культурної еліт в розрізі розвитку окремих сфер культури, стан розвитку української культури наприкінці ХХ століття та фактори впливу української культурної еліти на вирішення існуючих проблем у галузі.

Ключові слова: культура, політична еліта, культурна еліта, державотворення, демократичний розвиток.

Політика і культура – явища, які в суспільстві є нерозривними та безпосередньо пов'язаними між собою. Політична ситуація в країні є показником рівня культури населення і, навпаки, рівень культури вказує на рівень політичної стабільності в державі. Політична еліта завжди скеровує розвиток культури в певні напрямки, які реалізуються в державних програмах, цим визначаючи її рамки. Однак і еліта сфери культури здійснює вплив на державну політику. Чітка взаємодія двох еліт призводить до швидкого розвитку самої держави.

Проблеми взаємодії еліт у своїх дослідженнях частково торкались такі українські науковці, як О.Д.Бойко, В.О.Кудін, М.Є.Култаєва, М.О.Шульга [2; 6; 7; 11]. Однак вона не стала предметом спеціального розгляду. Тому основна мета цієї статті полягає в тому, щоб на основі аналізу джерел показати позитивні та негативні аспекти взаємодії елітарних прошарків політичної та культурної сфер в інтересах розвитку української освіти і культури, вирішенні існуючих в цій сфері проблем.

Історія та життєва практика чітко показують, що під час суспільних вибухів, переломних ситуацій гармонія та порядок в державі досягається лише тоді, коли паралельно з радикальними перетвореннями в політиці, економіці, соціальній сфері відбуваються адекватні зрушення в галузі культури. На сьогоднішній день відомо, що внаслідок діалектичної взаємодії з суспільством, культура відображає стан морального здоров'я суспільства, виступає носієм позитивного досвіду його розвитку, активізує суспільні процеси, інтегрує людей незалежно від їхньої світоглядної та ідеологічної орієнтації [11, с. 2].

У зв'язку з цим, під час переломних моментів в державі використання

культурної політики як ефективного інструменту оновлення суспільства, набрало пріоритетної ваги. В багатьох випадках саме зміни в культурній складовій суспільства спричиняють зміни і в політичній системі держави. Безумовно, так сталося і в СРСР, де культурні зміни були однією з основних причин, які призвели до розпаду республіки.

Незалежна Україна успадкувала від радянських часів командно – адміністративну економіку, яка повністю себе вичерпала і потребувала реформування. Упродовж тривалого часу реформи в країні проводилися вкрай невдало, що ввело економіку у стан глибокої кризи, яка супроводжувалася шаленим підвищенням цін, жорстокою інфляцією, зростанням безробіття як явного, так і прихованого, через зупинку багатьох підприємств, катастрофічне падіння виробництва. Цій кризі сприяли і об'єктивні чинники, а саме: розрив старих господарських зв'язків внаслідок розпаду СРСР, застаріле обладнання та виробничі технології, неправильна структурна побудова економіки та залежність України від імпорتنих енергоносіїв.

Складна економічна ситуація в Україні одночасно поєдналась з процесом руйнування існуючої в радянському суспільстві системи культурних цінностей.

А тому одним з основних завдань, які були поставлені перед новою політичною елітою, що прийшла до влади в незалежній Україні, стало проведення нової культурної політики та формування нової еліти сфери культури.

Правляча верхівка поступово почала впроваджувати зміни в усіх сферах культурного життя країни, починаючи від освіти та закінчуючи театром і кіно.

Насамперед слід відзначити, що правляча еліта української держави, перебудовуючи всі сфери суспільного життя, наприкінці 90-х років ХХ століття дійшла однозначного висновку про те, що освіта, яка є самовідтворенням культури, стала помітно відставати від основних тенденцій розвитку цивілізації [7, с. 74-89]. Проголошені у 1988 р. “Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи” істотно не вплинули на стан освітянських справ і не вирішили існуючих проблем. Особливо актуальним дане питання стало після здобуття Україною незалежності. Школи суверенної держави повинні були враховувати не тільки національні проблеми, специфіку нового соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного розвитку, а й органічно інтегруватися у загально-світові процеси [8].

У зв'язку з цим нагальною стала необхідність створення нової програми державної політики щодо навчання та виховання підростаючого

покоління в умовах незалежності. Реформування системи освіти в державі розпочалось у 1991 році з ухваленням Верховною Радою України Закону “Про освіту”, який сформував основні засади функціонування освіти в Україні та визначив школу як основу духовного та соціально-економічного розвитку держави. Розуміючи подальшу необхідність вдосконалення освіти, у листопаді 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив програму “Освіта (Україна ХХІ століття)”, яка передбачала повну реконструкцію всієї системи освіти [10, с. 426-430].

Навчальний процес в країні характеризувався деідеологізацією, посиленням зв’язку освіти з національною історією, культурою і традиціями, поширенням передового досвіду педагогічної роботи, прискоренням урізноманітнення шкільних структур тощо [6, с. 127].

Однак непослідовність проведення реформ у галузі освіти, а головне – суттєве скорочення обсягів її фінансування призвели до стрімкого зниження загального освітнього рівня населення та неприпустимого приниження соціального статусу вчителя. Для впровадження змін у систему освіти необхідний значний проміжок часу. Вчені зазначають, що, як і все суспільство, школа занурилася в глибоку кризу й продовжувала фінансуватися по залишковому принципу. Держава так і не забезпечила впровадження у школах сучасної матеріально-технічної бази. Тим не менше, найбільших збитків народній освіті завдало падіння соціального престижу педагогічної діяльності. У середині 90-х років через низьку заробітну плату, затримку фінансування шкіл залишили роботу 46 тис. учителів. Подібні явища переживала професійна освіта та вища школа [9, с. 108-117].

Потреби подальшого розвитку України вимагала нової, більш досконалої концепції освіти. Тому у 2000 р. була запроваджена “Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи”, яка передбачала перехід середньої школи до 12-річної системи освіти. В даному випадку законодавець вважав, що перехід спроможний створити надійний фундамент для формування нового, пострадянського демократичного суспільства. Передбачалося, що складовими цеглинами цього фундаменту повинні були стати диференціація та індивідуалізація навчання, розвиток громадського самоврядування, посилення організаторської функції вчителя тощо.

На нашу думку, громадсько-політична та освітянська еліти у згаданий період постійно вишукували нові, більш ефективні форми і методи навчально-виховного процесу. Головні зусилля новацій були спрямовані на створення конкурентоздатної української школи з високим рівнем сертифікації та сучасними педагогічними технологіями.

Варто наголосити, що одночасно із змінами в освіті держава та громадсько-політичні структури відшукували ефективні шляхи подальшого розвитку вітчизняної науки, зокрема через збільшення загальної чисельності наукових кадрів.

Звісно, наука завжди була важливим чинником розвитку суспільства. Без потужної наукової бази економіка просто не може ефективно розвиватись. Проте, у взаємовідносинах між державою та науковими центрами республіки існували труднощі, які мали застарілий характер. До здобуття Україною незалежності українська наука була надто зорієнтована на потреби військово-промислового комплексу. Це заважало розвиватися повноцінно усім іншим її сферам.

Водночас, після розпаду СРСР в Україні спостерігалось постійне зниження витрат на науку у внутрішньому валовому продукті. Якщо в 1991 р. планові витрати на науку з державного бюджету становили 3,1 % ВВП, то у 1995 р. – 0,62 %, а у 1999 р. – лише 0,4 %. В результаті за внутрішніми валовими витратами на одного науковця Україна в кінці 90-х років поступалась Греції у 8 разів, Туреччині – у 2,5 раза, США та Великобританії – у 50 разів [2, с. 609].

В результаті недостатньої фінансової підтримки державою наукових установ почалося невпинне падіння рівня наукоємності валового внутрішнього продукту України. За 10 років (з 1991 по 2001 рр.) цей показник знизився у 2,5 раза [2, с. 609].

У перші роки незалежності також стало очевидним, що в Україні дуже слабка система інформації, без чого вона як держава не може розбудовуватись і, найголовніше, приєднатися до світової співдружності країн, які створили інформаційне суспільство. Після розпаду СРСР Україна мала гарні стартові можливості для інформатизації і створення постіндустріального суспільства. Однак за 1991–1995 рр. майже ніяких зрушень у сфері інформатизації не було зроблено. Більше того, за цей період тут намітилось значне відставання від передових країн.

В державі впродовж років система забезпечення інформацією та документальними джерелами була надзвичайно відсталою і не давала змоги організувати ефективне забезпечення вчених та спеціалістів часописами, книжковою продукцією, компактними оптичними дисками, доступом до зарубіжних баз даних. В Україні не було реферативних журналів (крім медичних), не видавались аналітичні огляди різних галузей науки і техніки, різко скоротилась кількість наукових журналів. Не було електронних каталогів бібліографічної інформації. Всі органи наукової, технічної, патентної

та іншої інформації, створені в СРСР, залишились в Росії. Літописи журнальних і газетних статей ставали дедалі тоншими. Не було централізованої каталогізації всіх друкованих в Україні видань.

Та найбільшим курйозом в розв'язанні організаційних проблем у діяльності науково-дослідних установ була недооцінка державою фундаментальних досліджень. В українській науці переважали прикладні розробки, що в перспективі мало призвести до значного відставання українських науково-дослідних установ від аналогічних в інших країнах на основних наукових напрямках.

Одночасно значною проблемою була проблема так званого “відпливу умів”. Вчені засвідчують, що Україною щороку на рубежі тисячоліть в результаті міграції втрачалось до 10 тисяч дипломованих спеціалістів [10, с. 406-408].

Безумовно, даний процес таїв в собі катастрофічні економічні наслідки для країни. Адже за розрахунками фахівців ООН підготовка одного спеціаліста з вищою освітою та вченим ступенем, а також можлива вигода від його використання обраховується в 300 тис. доларів. Наукові прогнози вважають, що процес деградації науки став незворотним, оскільки країну і сьогодні продовжують залишати 10–15% найперспективніших молодих вчених. Державу, наукових менеджерів повинно насторожити і те, що за останні роки понад 20% науковців перейшли працювати в комерційні структури [9, с. 90-107].

У підсумку, невдала співпраця еліт держави та науки не дозволила в повній мірі використати Україні власний потенціал. Фінансова недооцінка науки занурила її науково-дослідні установи в кризу, яка може стати незворотною, якщо державна та наукова еліти, особливо їх керівний склад, не об'єднають свої зусилля і не зупинять згадані вище негативні тенденції.

Перебудовні процеси були б неможливими, якби не спрямовувалися спільними зусиллями громадсько-політичних, літературних та мистецьких лідерів, іншими словами, якби у цій важливій справі не була об'єднана енергія елітарних прошарків усіх зазначених сфер.

Так, українська інтелігенція, особливо її літературна частина, в окреслений період провела значну роботу щодо повернення донедавна забутих і заборонених імен. Стало звичайним явищем поповнювати книжкові полиці читачів творами літераторів української діаспори. Це дозволяє формувати читачу цілісне уявлення про українську літературу, прищеплювати українському народові неоціненний для подальшого розвитку художньо-естетичний досвід.

Одним з найважливіших для розвитку української літератури стало питання про національну мову. У 1989 р. Верховною Радою був ухвалений Закон “Про мови в Українській РСР”. Статус української мови як державної закріпила Конституція України. З прийняттям нового законодавства почався процес переходу на українську мову державних органів, засобів масової інформації, установ культури, освіти.

Розпад СРСР призвів до виникнення затяжної кризи у видавничій та літературній сфері. Фінансові проблеми перешкоджали збільшенню накладів українських книг, комерційна література в основному завозилась з-за кордону. Стало очевидним, що для успішного розв’язання проблеми не достатньо адміністративних заходів, а потрібна чітка культурно-просвітницька робота, державна економічна підтримка. В Україні продовжували скорочуватись тиражі книг. Оптимальним показником, як зазначають дослідники, вважається такий, коли на одного громадянина друкується 12–14 книг на рік. У 1989 р. в Україні було видано 8 449 назв книг накладом 189 млн. примірників, що становило 3,65 книг на одного громадянина. Наприкінці лютого 1995 р. Президент України Л.Кучма видав Указ “Про Державну програму розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 р.”. Головні цілі програми передбачали визначення пріоритетів у галузі видавничої справи, усунення негативних деформацій, удосконалення якісної структури друкарства, оптимальне реформування форм власності, розширення участі України у міжнародному співробітництві у сфері книговидання і преси, поліпшення наукового, інформаційного і кадрового забезпечення галузі, й основне – збільшення кількості видань. Проте за роки дії Програми значно погіршилися показники книговидання. Фактично жодне положення програми не було виконане. І видання 7 примірників на одного громадянина, як це планувалося, реально перетворилось на 0,36 книги у 1999 р. Якщо за назвами випуск поступово зростає, то обсяги за накладом не сягали навіть рівня 1930 р., коли в Україні видавалося понад 130 млн. примірників [1].

Одночасно можна стверджувати, що у той період Україна переживала високу політизацію суспільства. За цих обставин безумовно зростала пристрасна роль публіциста. У їх працях все більше обговорювались та піддавались критиці пануючі донедавна погляди, мовна політика держави, екологічні проблеми тощо. Сьогодні ми з певністю можемо сказати, що характерними рисами літературного процесу у вказаний період стало утвердження світоглядно-естетичного плюралізму. Українська література знаходилася у стані творчого пошуку, в якому простежувалося розширення

жанрового і стилевого спектрів; збереження і творче осмислення традицій; синхронний розвиток та взаємодія традиції, авангарду, модерну та пост-модерну [9, с. 273-279].

Варто зауважити, що економічні негаразди не вибили з колії діяльність українського театру. Культурологи відзначають: щороку на зламі тисячоліть глядачі України мали змогу побувати на 30-ти тисячах вистав. Важливим є те, що український театр намагався утвердитися в європейському культурному просторі. Яскравим прикладом цього позитивного факту були гастролі Національного академічного драматичного театру ім. І.Франка в Німеччині, Львівського академічного театру ім. М.Заньковецької – у Великобританії, участь вітчизняних театрів у багатьох міжнародних фестивалях [10, с. 475-481].

Одночасно традиційними стали зарубіжні гастролі колективів Національної опери, театрів опери та балету Дніпропетровська, Донецька, Львова, Одеси, Харкова. Голоси вітчизняних оперних співаків А.Кочерги, В.Лук'янець, В.П'ятнички, А.Шкургана звучали на найпрестижніших сценах Європи. Донецьк став місцем Міжнародного конкурсу артистів балету. На сцені Національної опери провели Міжнародний конкурс артистів балету імені Сержа Лифара.

Неоднозначною виглядала ситуація у сфері українського кінематографу. Ще 20 років тому на державних кіностудіях щорічно знімалося до 50 ігрових повнометражних, 12 анімаційних та майже 500 короткометражних фільмів. Фільм “Лебедине озеро. Зона” (С.Параджанова, Ю.Льєнка) 1990 р. вперше в історії українського кіно одержав нагороди найпрестижнішого у світі Канського кінофестивалю. Фільми “Фучжоу” Ю.Льєнка, “Астенічний синдром” К.Муратової та “Толос трави” Н.Мотузки мали значний резонанс на кінофестивалях у Каннах, Роттердамі, Берліні [10, с. 484-488]. Успіхом вітчизняних кінематографістів став також фільм В.Криштофовича “Приятель небіжчика”. Так, на кіноринку 46-го Берлінського міжнародного кінофестивалю восени 1996 р. було представлено вісім фільмів, створених на українських студіях. Однак 90% кінопродукції на вітчизняних телеканалах продовжували займати американські картини, частка українських фільмів становила лише 1% екранного часу.

Аналізуючи динаміку розв'язання елітою проблем в галузі культури, не можна не помітити процеси, що відбуваються і в царині популярної української музики. Молоді виконавці дедалі впевненіше заявляли про себе на фестивалях “Червона рута”, “Таврійські ігри”, “Доля” (Чернівці), “Мелодія” (Львів), “Оберіг” (Луцьк), “Тарас Бульба” (Дубно) та ін.

Одночасно у згаданий період розширилися міжнародні зв'язки еліти зі сфери культури. Після здобуття незалежності десятки країн світу уклали з Україною угоди про культурну співпрацю. Українське товариство дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами стало підтримувати контакти з громадськими організаціями та відомими громадськими діячами із різних країн світу. Також розширило свою діяльність Товариство культурних зв'язків із українцями за кордоном "Україна".

Важливою проблемою для української культури на межі тисячоліття стали недоліки у справі створення україномовної літератури, цієї найболючішої проблеми українського національного буття.

Отже, характерною особливістю стану культури наприкінці ХХ ст. була неоднозначність процесів у гуманітарній сфері. Розпад СРСР призвів до виникнення затяжної кризи в сфері культури, подолати наслідки якої ми не можемо і до сьогодні. Водночас спільні зусилля елітарних прошарків з громадсько-політичних інституцій та сфер культури створили сприятливий ґрунт для домінування плюралізму в духовному розвитку суспільства, сприяли тому, що широкий загал українського суспільства одержав можливість знайомитися з шедеврами світової культури, які раніше з ідеологічних міркувань були недоступними.

Список використаних джерел:

1. Афонін, О. Національна книга: нинішній стан, його причини, наслідки і перспективи / О. Афонін. – К., 2000. – 16 с.
2. Бойко, О. Д. Історія України: посібник / О. Бойко. – К. : Академія, 2003. – 656 с.
3. Закон України "Про освіту" // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – С. 451.
4. Законодавчі та нормативні документи України у сфері інформаційної, видавничої та бібліотечної справи. Тематична добірка. У 2-х ч. – Ч. II. Правове регулювання у сфері видавничої та бібліотечної справи. – К., 2002. – 234 с.
5. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. – Львів : Інститут українознавства, 2002. – 520 с.
6. Кудін, В. О. Якою бути нашої Україні? / В. О. Кудін – К., 1994. – 160 с.
7. Култаєва, М. Є. Футурологічні розвідки сучасної філософії освіти: теоретичні побудови та проблеми їх здійснення / М. Култаєва // Філософська думка. – 2002. – № 4. – С. 74-89.
8. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/news/23806>.

9. Україна: Інтелект нації на межі століть: монографія / [кер. автор. колективу В.К. Врублевський]. – К. : Інтелект, 2000. – 508 с.

10. Україна: утвердження незалежної держави (1999–2001) / [під ред. Н.П. Барановської, В.Ф. Верстюка, С.В. Віднянського та ін.]. – К. : Альтернативи, 2001. – 704 с.

11. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: кол. монографія / [за ред. М. О. Шульги]. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 684.

Резюме

Исследуется взаимодействие украинских политической и культурной элит в разрезе развития отдельных сфер культуры, состояние украинской культуры на рубеже XX столетия и факторы влияния украинской элиты на решения существующих проблем в отрасли.

Ключевые слова: культура, политическая элита, культурная элита, государственность, демократическое развитие.

Одержано 1 вересня 2011 року